

Content analysis of the hadiths encouraging childbearing: A case study of hadiths from the book *Al-Kāfi*

Zahra Darvish ¹ | Fathiyeh Fattahizadeh ²

1. PhD Student, Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran.
E-mail: Z.darvish@alzahra.ac.ir
2. Corresponding Author, Professor, Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: f.fattahizadeh@alzahra.ac.ir

Article info.	Abstract
Article type: Research Article Article history: Received 20 November, 2023 Received in revised form 28 February, 2024 Accepted 16 April, 2024 Published online 21 March, 2025 Keywords: Childbearing, Hadiths of <i>Al-Kāfi</i>, Content Analysis, Population decline crisis.	One of the key factors influencing demographic changes is the increase or decrease in fertility rates. Given the population decline crisis in recent years, finding effective solutions to address this issue is essential. This study employs thematic content analysis to examine the factors influencing the population decline crisis. It focuses on fertility variables by analyzing hadiths quoted from Shia Imams. Based on the analysis of the themes extracted from those hadiths, two paradigms are identified to address population decline. The first is the cognitive domain, fostering a positive attitude toward childbearing by emphasizing themes such as love for children and highlighting the blessings of children in individual and social life. The second is the identification of the barriers to childbearing and proposing solutions, drawing on themes such as how to have children and changing negative perceptions toward childbearing. The paradigm of cultivating a positive attitude toward childbearing as the most significant factor (with a frequency of approximately 58%) plays a central role in resolving the population decline crisis. This paradigm is achieved through two key variables including positive perception of childbearing and understanding its necessity. Additionally, it is crucial to eliminate the barriers to childbearing by correcting negative attitudes, shifting materialistic perspectives to monotheistic ones, modifying consumption patterns, providing childbearing incentives, and addressing infertility factors.
Cite this article: Darvish, Z., & Fattahizadeh, F. (2025). Content analysis of the hadiths encouraging childbearing: A case study of hadiths from the book <i>Al-Kāfi</i>. <i>Journal of Ketab-e Qayyem</i>, 15(1), 211-234. DOI: http://doi.org/10.30512/KQ.2024.20656.3755	
 © The author(s). Publisher: Meybod University. DOI: http://doi.org/10.30512/KQ.2024.20656.3755	

Extended Abstract

Introduction

Demography, as a branch of social sciences, is influenced by various variables, among which fertility and childbearing are particularly significant. In recent trends, population growth has been declining, a phenomenon previously observed in many developed Western countries. In Iran, after 2006, when the total fertility rate was reported as 1.8, a warning sign of population aging and its negative consequences such as a shrinking workforce and economic stagnation, the need for effective solutions to address this issue became urgent. In this context, utilizing divine sources and Imamiyya scholarly heritage through modern textual analysis methods can help to resolve such challenges. This study employs content analysis without preconceived assumptions to examine childbearing-related variables as cited in the quotations of the Shia Imams, seeking to answer the question ‘What solutions can be derived from hadith analysis to address population decline?’ The study examines 32 relevant hadiths from the *Al-Aqīqah* section of *Al-Kāfi*.

Methodology

The present study adopts thematic content analysis to achieve its objectives. This method provides unbiased and reliable results, combining both quantitative and qualitative approaches with various techniques. In thematic content analysis, the process begins with the text itself. After segmenting the text, the researcher analyzes it and records direct interpretations. Upon identifying themes, they are categorized, their frequency is measured, and quantitative content evaluation is conducted. Based on these results, qualitative and descriptive analyses are performed, leading to model development and final conclusions.

Discussion

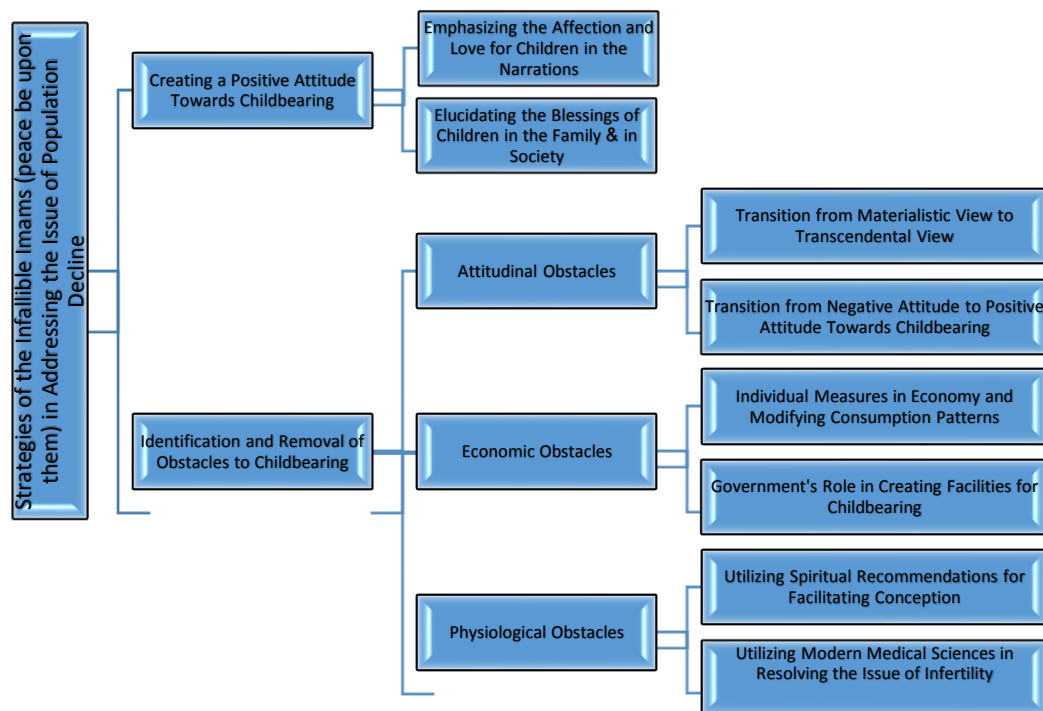
To address population decline, the variable of childbearing plays a direct role in increasing or decreasing population levels. Thus, creating conditions that enhance this variable is crucial. By analyzing the themes extracted from the quotations of the Shia Imams, two main strategies emerge, implemented in two stages:

Step One: The cognitive sphere and the creation of a positive attitude towards childbearing by referencing the themes of affection for children and elucidating the blessings of children in life

Step Two: Identifying obstacles to childbearing and providing solutions to resolve them by referencing the themes on how to have children and changing individuals' negative attitudes towards childbearing. Notably, the themes in the first stage (positive attitude formation) outnumber those in the second, underscoring the importance of awareness and education in promoting childbearing, which ultimately leads to higher fertility rates and population growth.

Based on the analytical review of the hadith, attention to both variables of attitude formation and understanding the need has been shaped by the paradigm of creating a positive attitude towards childbearing and explaining the blessings and positive effects of the presence of children in life. Through the conducted analyses, hadith that refer to affection for children and expressing love towards them with no regard to their gender aim to create a positive attitude in individuals towards childbearing. Furthermore, explaining the blessings of children's presence in the family environment for parents and enumerating their positive worldly and afterlife effects leads to greater encouragement for childbearing. Additionally, broadening the horizon of individuals' attitudes towards childbearing by elucidating its positive effects on the society

to enhance national power is considered another influential factor. In the Imams' perspective, obstacles to childbearing have been identified, and efforts have been made to overcome them. By examining the hadiths, three categories of deterrents to childbearing were found. The Imams (peace be upon them) have presented appropriate solutions in dealing with each of them. These obstacles are divided into three categories including attitudinal deterrents, economic deterrents, and physical deterrents (such as infertility). The strategies derived from the thematic content analysis of the Imams' quotations to address the issue of population growth are presented in the diagram below.

Conclusion

The findings of this research indicate that the paradigm of creating a positive attitude towards childbearing, with a frequency of approximately 58%, plays the primary role in addressing the issue of population decline. This paradigm is achieved through two variables: a positive outlook on childbearing and an understanding of the need, based on the themes extracted from the quotations of the Imams (peace be upon them), including affection for children and the elucidation of the blessings of children in the family and society. Cognitive clarification and awareness-raising of individuals regarding childbearing, explaining the positive effects of children's presence in the family environment in attaining worldly and afterlife benefits, and elucidating the blessings of childbearing on national power in the social sphere significantly influence individuals' positive attitudes towards childbearing. In addition to creating a positive attitude, it is necessary to cope with deterrent factors. From the perspective of the Imams (peace be upon them), correcting negative attitudes towards childbearing, shifting from a materialistic view to a monotheistic view, recommending modified consumption patterns, taking individual and governmental measures to solve economic problems, and removing physical obstacles and infertility are among the issues to notice when offering solutions to overcome barriers to childbearing.

تحلیل محتوای روایات ترغیب به فرزندآوری (مطالعه موردی: احادیث کتاب کافی)

زهرا درویش^۱ | فتحیه فتاحی زاده^۲

۱. دانشجوی دکترا، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران. رایانامه: z.darvish@alzahra.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران.

رایانامه: f_fattahizadeh@alzahra.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: یکی از عوامل مؤثر بر تغییرات جمعیتی، افزایش یا کاهش نرخ فرزندآوری است. با توجه به بحران کاهش جمعیت در سالیان اخیر، دست‌یابی به راهکارهایی مؤثر در جهت حل این مسئله ضرورت دارد. روش پژوهش: پژوهش حاضر با کاربری روش تحلیل محتوای مضمونی، عوامل مؤثر در جهت حل بحران کاهش جمعیت بر پایه متغیر باروری، با تحلیل روایات معصومان (ع) بررسی می‌کند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۹	یافته‌ها: براساس تحلیل مضمون‌های مستخرج از روایات امامان معصوم (ع)، می‌توان به دو الگوواره جهت حل مسئله کاهش جمعیت دست یافت. اول؛ حیطه شناختی و ایجاد نگرش مثبت به فرزندآوری با استناد به مضمون‌های فرزنددوستی و تبیین برکات فرزند در زندگی فردی و اجتماعی. دوم؛ شناسایی موانع فرزندآوری و ارائه راهکار جهت حل آن، با استناد به مضمون‌های چگونگی فرزنددار شدن و تغییر نگرش منفی افراد نسبت به فرزندآوری.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۰۹	نتیجه‌گیری: الگوواره ایجادنگرش مثبت نسبت به فرزندآوری، به‌عنوان مهم‌ترین عامل و بابسامد حدود ۵۸ درصد، ایفاگر نقش اصلی حل مسئله کاهش جمعیت است. این الگوواره، با دو متغیر مثبت‌نگری به فرزندآوری و درک نیاز، حاصل می‌شود. علاوه بر آن ضروری است با تصحیح نگرش منفی نسبت به فرزندآوری، تغییر نگره مادی به توحیدی، اصلاح الگوی مصرف، ایجاد تسهیلات فرزندآوری و رفع عوامل نازایی، موانع فرزندآوری را زدود.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۸	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱	

کلیدواژه‌ها:

فرزندآوری، روایات کتاب کافی، تحلیل محتوا، بحران کاهش جمعیت.

استناد: درویش، زهرا و فتاحی‌زاده، فتحیه. (۱۴۰۴). تحلیل محتوای روایات ترغیب به فرزندآوری (مطالعه موردی: احادیث کتاب کافی). کتاب قیم، ۱۵ (۱)، پیاپی: ۳۲، ۲۱۱-۲۳۴.

DOI: <http://doi.org/10.30512/KQ.2024.20656.3755>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه میبد.

۱. طرح مسئله

جمعیت‌شناسی یکی از شاخه‌های علوم اجتماعی می‌باشد که متغیرهای متعددی بر افزایش یا کاهش نرخ آن اثرگذار است. باروری و فرزندآوری یکی از این متغیرها به شمار می‌رود. جامعه‌شناسان، بر اساس نظریه‌های بیولوژیکی یا زیستی جمعیت، همچون نظریه ارتباط بین غذا و باروری از سوی کاسترو^۱ و ارتباط بین تراکم و باروری از سوی پرل^۲ و رید^۳ به تأثیر متقابل باروری و جمعیت اشاره داشته‌اند (ر.ک: شیخی، ۱۳۷۷، سراسر اثر). در روند معاصر، نرخ باروری و جمعیت رو به کاهش است که البته این مسئله، برای عموم کشورهای سرمایه‌دار غربی در پنج دهه گذشته رخ داده است. اولین زنگ خطر برای ایران، پس از سال ۱۳۸۵ و اعلام میزان باروری کل ۱/۸ به صدا درآمد. براساس میزان آماری که توسط مؤسسه ملی تحقیقات سلامت ایران صورت گرفت، نتایج گزارشات میزان باروری در ایران که طی سال‌های ۱۹۵۰-۲۰۱۸ از سوی سازمان ملل و بانک جهانی داده شد، نرخ باروری هرساله با روند نزولی همراه بوده است و از سوی دیگر، این روند نزولی نمی‌تواند به نرخ جایگزین در سالیان آتی مبدل شود. عدم جایگزینی جمعیت، منجر به سالخوردگی جمعیت خواهد شد و این مسئله اگر ادامه پیدا کند، در سال‌های ۱۴۲۰-۱۴۲۵ جمعیت دچار رشد منفی می‌گردد (ر.ک: مؤسسه ملی تحقیقات و سلامت ایران، ۱۳۹۸، صص ۱۵-۲۰). همچنین، بر اساس داده‌های مرکز آمار ایران، شاخص میزان سالخوردگی، طی سال‌های ۱۳۲۵-۱۳۹۵ روند افزایشی داشته است (amar.org.ir/statistical-information). پیری جمعیت، تبعات منفی همچون کاهش نیروی انسانی و عدم رشد اقتصادی را در پی خواهد داشت. بنابراین، دستیابی به راهکارهایی مؤثر در جهت رفع این مسئله ضرورت دارد. در این راستا، اتکا به منابع وحیانی و علوم مستخرج از گنجینه تراش پژوهی امامیه، با توجه به شاخصه گستره کمی و کیفی منابع حدیثی از نظر تبویب موضوعی (ر.ک: حاجی و مهریزی، ۱۳۹۲، صص ۱۸۵-۲۰۹)، می‌تواند راهگشا باشد. همچنین، جهت دستیابی به فهم ژرف و دقیق این متون، کاربری روش‌های جدید تحلیل متن، می‌تواند منجر به بروز پیام‌های معرفتی در راستای حل مسائل باشد. در نوشتار پیش‌رو، با کاربری روش «تحلیل محتوا»، به عنوان روشی کارآمد در مطالعات میان‌رشته‌ای، بدون در نظر گرفتن پیش‌فرض، متغیر فرزندآوری در روایات وارد شده از معصومان(ع)، مورد واکاوی و تحلیل قرار خواهد گرفت. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال است که به چه راهکارهایی از طریق تحلیل روایات، در جهت حل مسئله کاهش جمعیت بر اساس متغیر باروری می‌توان دست یافت؟ جهت تعیین دامنه پژوهش، تعداد ۳۲ حدیث مرتبط با موضوع از کتاب «کافی» مورد مذاقه علمی قرار گرفته است. این احادیث از بخش «العقیقه» در ابواب «فضل الولد، شبه الولد، فضل البنات، الدعاء فی طلب الولد و برّ الولد»، گردآوری شده است. البته در برخی مباحث، به دلیل ارتباط سایر روایات با موضوع، از باب «الفنائه» کتاب کافی و رهنمودهای مولای متقیان در نهج البلاغه نیز استفاده شده است.

۲. پیشینه پژوهش

تاکنون آثار علمی متعددی در قالب کتاب و مقاله درخصوص فرزندآوری به رشته تحریر درآمده است که در برخی از آنها، رویکرد قرآنی و روایی اهمیت فرزندآوری مورد بررسی علمی قرار گرفته است (کاظمی، شاهمرادی و مهدوی، ۱۳۹۳). نویسندگان مقاله «آثار فرزندآوری با تأکید آیات و روایات در سبک زندگی اسلامی»، به بیان فواید فرزندآوری و آسیب‌های خودداری از آن با محوریت آموزه‌های اسلامی پرداخته است (پناهی، ۱۳۹۵). در مقاله «نگاهی به فواید و آثار فرزندآوری و فرزندپروری در آموزه‌های دینی با

1. Castro

2. Pearl

3. Reed

رویکرد اخلاقی»، به آثار مثبت حضور فرزند در خانواده، جهت خیررسانی به والدین و استحکام بنیان خانواده اشاره شده است (نوروزی و صادقیان، ۱۳۹۴). نویسندگان مقاله «راهبردها و سیاست‌های تشویقی قرآن کریم پیرامون فرزندآوری»، با تکیه بر آیات قرآن حول محور توصیه به ازدواج، سعی بر ارائه راهکاری در جهت افزایش جمعیت داشته‌اند. همچنین، در پایان‌نامه «کنترل جمعیت از نگاه فقه اهل بیت (ع)»، به ذکر ادله موافقان و مخالفان تحدید نسل با تکیه بر احادیث پرداخته شده است (ابراهیمی، ۱۳۸۶). در پایان‌نامه «اهداف و فواید کثرت جمعیت مسلمانان از منظر قرآن و روایات» به ذکر جایگاه ازدواج و کثرت فرزندان از دیدگاه اسلام و فواید این امر توجه کرده‌اند (بهرامی، ۱۳۹۴). آثار یادشده با روش توصیفی، به بیان اهداف و فواید افزایش جمعیت برای جامعه مسلمانان دست به تألیف زده‌اند و راهکارهای جامعی برای حل مسئله کاهش جمعیت ارائه نداده‌اند.

جنبه نوآوری نگاشته حاضر، از جهت روش مطالعه و بررسی روایات با کاربست تحلیل محتوا، درخور توجه بوده و تاکنون اثر علمی با این رویکرد در حیطه موضوع فرزندآوری در آموزه‌های اسلامی انتشار نیافته است. همچنین، ارائه راهکارهای حل مسئله کاهش جمعیت از طریق تحلیل روایات، وجه قوت نوشتار حاضر است.

۳. چهارچوب نظری

در ابتدا ضرورت دارد، به تبیین روش تحلیل محتوا و ترسیم مراحل طی شده در پژوهش حاضر پرداخته شود. همچنین، اعتبارسنجی روایات وارد در دامنه پژوهش نیز مورد توجه بوده است.

۳-۱. روش تحلیل محتوا

یکی از روش‌های نوین توسعه و تعمیق فهم کاربردی آموزه‌های اسلامی از دیدگاه پژوهشگران این حوزه، روش «تحلیل محتوا» است (ر.ک: جانی‌پور و شکرانی، ۱۳۹۲، صص ۲۷-۵۷). این روش نتایج بی‌طرفانه و قابل قبولی ارائه می‌کند؛ زیرا هدف آن، «فراهم آوردن شناخت، بینشی نو، تصویر واقعیت و راهنمای عمل است. پس تحلیل محتوا یک ابزار است» (کرپیندروف، ۱۳۷۸، ص ۲۵). روش تحلیل محتوا، با دورویکرد کمی و کیفی اجرا می‌شود که هر کدام از آنها، تکنیک‌های متعددی را شامل می‌شوند (ر.ک: باردن، ۱۳۷۴، ص ۱۸۲؛ محمدی مهر، ۱۳۹۴، صص ۳۶-۵۳). در فن تحلیل محتوای مضمونی، تحلیل از خود متن آغاز می‌شود و پس از تقطیع متن، پژوهشگر بدون پیش‌فرض به تحلیل متن می‌پردازد و آنچه را که مستقیماً از متن برداشت می‌کند، ضبط می‌کند. پژوهشگر پس از کشف مضامین، با دسته‌بندی آنها، می‌تواند فراوانی مضامین را بسنجد و به ارزیابی کمی محتوای متن بپردازد. بر مبنای نتایج تحلیل کمی، می‌توان به تحلیل‌های کیفی و توصیفی و تفسیر نتایج پرداخت و در پایان به مدل‌سازی و ارائه نتیجه رسید.

مقصود از تحلیل محتوای کمی، استخراج اطلاعات آماری از مضمون‌های اصلی و فرعی براساس جدول تحلیل محتواست تا در نهایت، پربسامدترین و مهمترین مضامین موجود در متن رصد شود. نخستین مرحله عملی در تحلیل محتوای کمی، ترسیم جدول است تا از رهگذر تقطیع عبارات، مضمون‌های اصلی و فرعی به‌طور نظام‌مند مشخص شوند. در این بخش، جهت جلوگیری از تطویل مقاله، تنها بخشی از جدول تحلیل محتوای روایات فرزندآوری درج شده است.

نمونه‌ای از جدول تحلیل محتوای روایات فرزندآوری

ردیف	متن حدیث	مضمون اصلی	مضمون فراگیر	مضمون فرعی	کد
۱	«قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): الْوَلَدُ الصَّالِحُ رَيْحَانَةٌ مِنْ اللَّهِ قَسَمَهَا بَيْنَ عِبَادِهِ وَإِنَّ رَيْحَانَتِي مِنَ الدُّنْيَا- الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ سَمَّيْتُهُمَا بِاسْمِ سِبْطَيْنِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ شَبْرًا وَ شَبِيرًا»؛ فرزند صالح (گل) ریحان از سوی خداوند است که میان بندگان تقسیم نموده و دو گل من از دنیا حسن و حسین است. آن دو را با نام دو سبط از بنی اسرائیل شبر و شبیر نامیدم.	برکت فرزند در دنیا	برکات فرزند	تشبیه فرزند صالح به گل نشانه خیرسانی به والدین	H1 a
				فرزند شایسته، عامل زیبایی و آبرومندی زندگی و نشاط در خانواده	H1 b
۲	«عن أبي عبد الله (ع): إِنَّ اللَّهَ لَيَرْحَمُ الْعَبْدَ لِيَشْدَّ حَبَّهُ لَوْلَدِهِ»؛ همانا خداوند به بنده، به خاطر محبت زیاد او به فرزندش، رحم می‌کند.	ابراز محبت به فرزند	فرزند دوستی	برخورداری از رحمت الهی به واسطه ابراز محبت به فرزند	H2

۳-۲. اعتبارسنجی روایات فرزندآوری

ملاک اعتبار حدیث نزد محدثان شیعی، اطمینان به صدور خبر از معصوم (ع) است. برای حصول اطمینان به شواهدی همچون علو متن، مسندبودن، شهرت یا مجموعه این شواهد استناد می‌شود (خویی، ۱۴۰۹، صص ۲۴-۲۵). یکی از موضوعاتی که می‌تواند در اطمینان صدور حدیث از معصوم در مواردی کارگشا باشد، انگیزه‌های جعل احادیث است. به نظر می‌آید در پالایش احادیث، در زمینه موضوعاتی که انگیزه جعل وجود ندارد، چنانچه متن با ضوابط فقه الحدیثی در تعارض نباشد، می‌توان حدیث را صحیح تلقی کرد. به عبارتی، اگر سند مخدوش بود، ضعف سند را می‌توان بر اساس علو متن جبران نمود. برخی صاحب‌نظران مطرح می‌کنند که «اعتبار سند و عدم آن در کتاب‌هایی همچون «ثواب الاعمال» که موضوعش اخلاق و آداب است، چندان مؤثر نیست. همین قدر که انسان علم به جعل (ساختگی بودن) حدیثی نداشته باشد، عمل به آن جایز است و اگر از هر راه، وثوق به صدور خبری از امام پیدا کند، برای او حجت خواهد بود» (صدوق، ۱۳۹۷، ص ۴؛ همچنین، ر.ک: موقر، قاسمی، علاءالمحدثین و شبابی، ۱۴۰۱،

صص ۱۸۳-۲۰۳). در نوشتار حاضر، با توجه به اعتبار کتاب کافی در میان منابع حدیثی شیعه و فقدان انگیزه محتمل برای جعل احادیث مرتبط با فرزندآوری، بررسی سندی این روایات ضروری تلقی نشده و اعتماد بر محتوای آن‌ها مبنا قرار گرفته است.

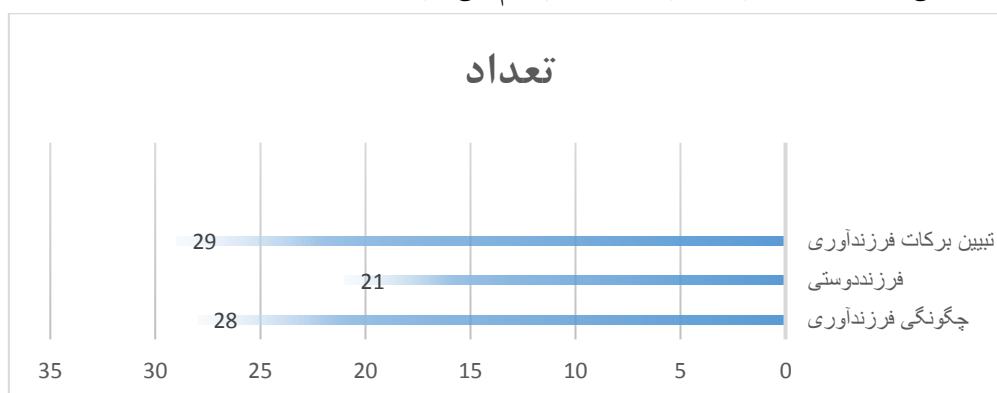
۴. تحلیل کمی روایات مورد اشاره به بحث فرزندآوری

تحلیل کمی، راه ورود را برای تحلیل کیفی هموار می‌کند و نشان می‌دهد که محقق بر اساس چه مبنایی به تحلیل کیفی پرداخته است (کرپیندروف، ۱۳۷۸، ص ۲۶). در ارزیابی کمی روایات، فراوانی مضامین فراگیر و مضامین اصلی بررسی خواهد شد.

۴-۱. مضامین فراگیر

از ۳۲ حدیث وارد شده در کتاب کافی در موضوع فرزندآوری، می‌توان سه محور را به عنوان مضمون‌های فراگیر روایات فرزندآوری مطرح کرد. رسیدن به این مضمون‌ها، منجر به تعیین مضامین فراگیر پژوهش شده است و عبارت‌اند از:

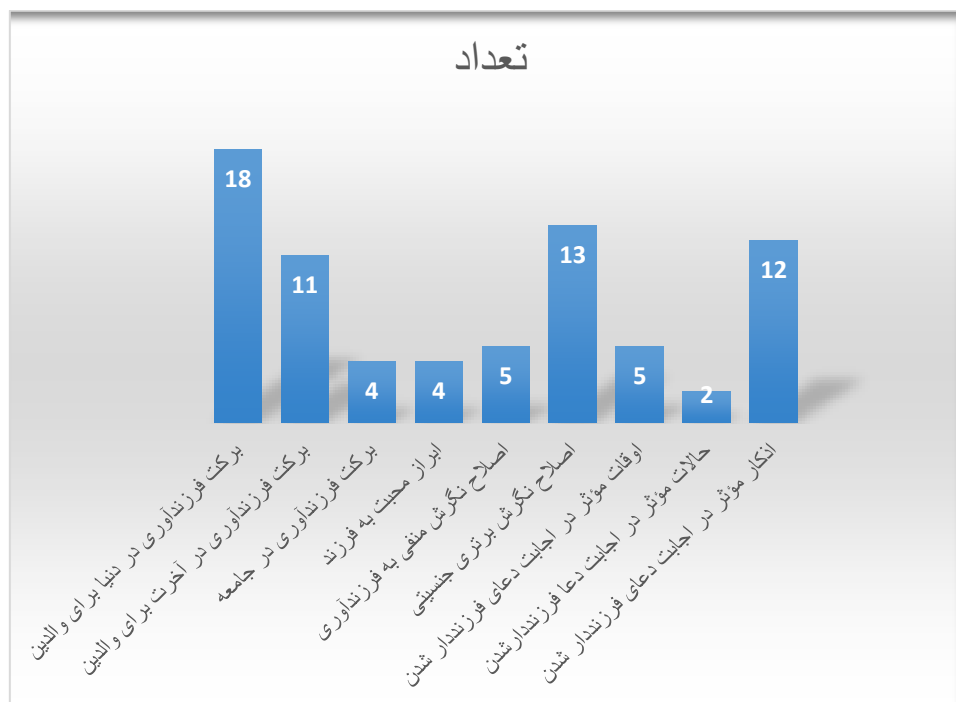
۱. فرزنددوستی با فراوانی ۲۱ مورد؛
 ۲. تبیین برکات حضور فرزند در زندگی با فراوانی ۲۹ مورد؛
 ۳. چگونگی فرزنددار شدن با فراوانی ۲۸ مورد.
- مجموع این سه مضمون، دلالت بر اهمیت فرزندآوری در سیره معصومان(ع) دارد. در ذیل نمودار فراوانی مضمون‌های اصلی احادیث در حوزه فرزندآوری ترسیم می‌شود.

نمودار ۱. فراوانی مضمون‌های فراگیر احادیث فرزندآوری

۴-۲. تحلیل کمی مضامین اصلی

مضامین اصلی، زیرشاخه‌های مضامین فراگیر متن روایات فرزندآوری است که به ۸ دسته تقسیم شده‌اند. در ذیل، فراوانی این مضامین ارائه می‌گردد.

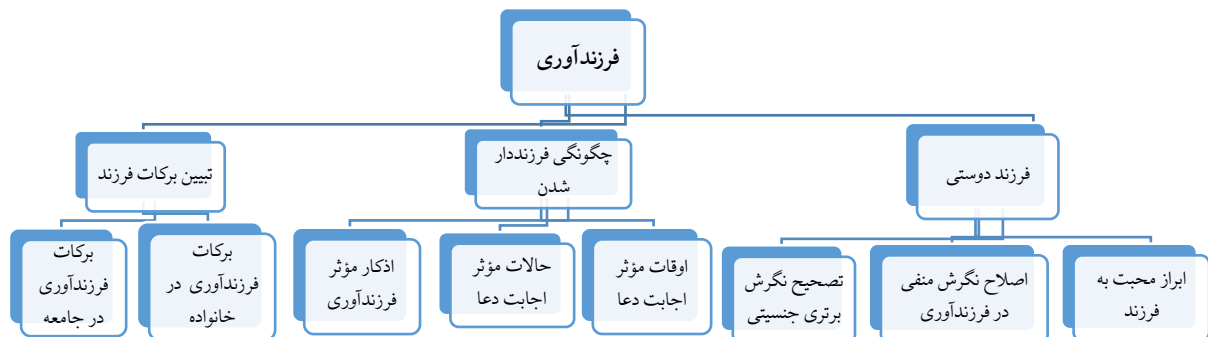

نمودار ۲. فراوانی مضامین اصلی

۵. تحلیل کیفی مضمون فراگیر افزایش فرزندآوری

تحلیل کیفی، بازوی مکمل پژوهش با کاربست روش تحلیل محتوا، جهت کاربردی کردن مطالعات میان‌رشته‌ای است. پس از تحلیل کمی و بررسی فراوانی موضوعات اصلی متن، تمام یافته‌های تحقیق با توجه به مضمون‌های مشابه دسته‌بندی می‌گردد. در این بخش، می‌بایست به تجزیه و تحلیل ذهنی یافته‌های حاصل از تحقیق پرداخت که البته، بستگی زیادی به منطق و قدرت استدلال محقق دارد (ر.ک: عترت‌دوست، ۱۳۹۰، ص ۲۹۵). در این مرحله، براساس جدول تحلیل محتوای روایات فرزندآوری، موضوعات دسته‌بندی شده و موضوعات پیشنهادی برای ساخت مضامین نهایی مطرح می‌گردد.

پس از واکاوی روایات براساس کاربست تحلیل محتوا، مضمون فراگیر «افزایش فرزندآوری» در کلام معصومان(ع) مشخص شد. پژوهش‌های توصیفی نیز حاکی از آن است که سیاست راهبردی جمعیت از نگاه اسلام، افزایش جمعیت با هدف تحقق فزونی قدرت جامعه اسلامی و افزایش پیروان دین حق است (ر.ک: میرهاشمی و جلیلی کلهری، ۱۳۹۶، صص ۱۵۳-۱۹۲؛ دهقان‌ده‌جمالی، ۱۳۹۶، صص ۱۴۷-۱۷۰). بدین ترتیب، اهتمام معصومان(ع) در تشویق پیروان به فرزندآوری مبرهن است. در نمودار شماره ۳، مضمون فراگیر پژوهش، به صورت نمودار درختی نمایش داده می‌شود.

نمودار ۳. فرزندآوری در کلام معصومان (ع)

۱-۵. مضمون چگونگی فرزنددار شدن

متغیر باروری از جمله متغیرهای مهم شاخص جمعیت‌شناسی است که در جهت کاهش یا افزایش جمعیت، مورد توجه جامعه‌شناسان قرار می‌گیرد. در این راستا، توصیه‌هایی از سوی ائمه اطهار (ع) در قالب دعا و ذکر در جهت افزایش قدرت و تسهیل در امر باروری و انعقاد نطفه صورت گرفته است. با بررسی تحلیلی سفارشات معصومان (ع) در راستای رفع ناباروری، چند مسئله استخراج گردید که شامل توجه ایشان در اجابت دعا به اوقات خاص و حالات فرد دعاکننده و در نهایت، بیان اذکار مؤثر در رفع نازایی است. با بررسی روایات، از جمله، اوقات خاص در تسریع اجابت دعا جهت فرزنددار شدن، دعا بعد از نماز روز جمعه، در هنگام سحرگاه، زمان مجامعت و هم‌بستری توصیه شده است (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، صص ۳۴۲-۳۴۵). با واکاوی متن روایات روشن شد که حالات فرد دعاکننده نیز، در اجابت دعا و اثربخشی اذکار و آیات قرآن مؤثر است. هرچه فرد دعاکننده، با خضوع و خشوع بیشتری به درگاه الهی اظهار نیاز کند، دعایش به اجابت نزدیک‌تر است. امام صادق (ع) به فردی که ترس نابودی نسلش را داشت، توصیه کردند که در حال سجده، این آیه ۳۸ از سوره آل عمران با مضمون دعا را بخواند: ﴿رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ﴾ (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۴۱). در متن این روایت، حضرت به حالت سجده اشاره کرده‌اند: «ادْعُ وَ أَنْتَ سَاجِدٌ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۴۱) که تأثیر سجده در استجابت دعا به دلیل خضوع بیشتر شخص دعاکننده نمود دارد. در روایتی دیگر، رکوع و سجود طولانی در نماز سفارش شده است: «قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (ع): مَنْ أَرَادَ أَنْ يُحْبَلَ لَهُ فَلْيُصَلِّ رَكَعَتَيْنِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ يُطِيلُ فِيهِمَا الرُّكُوعَ وَ السُّجُودَ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۴۲؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۳۱۵).

اذکاری جهت رفع نازایی از سوی ائمه اطهار (ع) به افراد سفارش شده است. از جمله آنها، «خواندن آیه ۸۹ سوره انبیاء» است (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، صص ۳۴۰-۳۴۲). این دعا از زبان حضرت زکریا (ع) در قرآن چنین آمده است: ﴿رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ﴾ (انبیاء: ۸۹)؛ «پروردگار من! مرا تنها مگذار (و فرزند برومندی به من عطا کن) و تو بهترین وارثانی». در برخی روایات نیز، به خواندن «ذکر استغفار» به تعداد ۱۰۰ مرتبه در هر روز یا هر شب و مداومت بر خواندن آن توصیه شده است (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، صص ۳۴۳-۳۴۵). «نام‌گذاری به نام محمد» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، صص ۳۴۳-۳۴۵) و در برخی روایات، به تأثیر «بلند شدن آوای اذان در منزل» جهت فرزنددار شدن اشاره شده است (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۴۷). از دیگر اذکار سفارش شده

در رفع نازایی، قرائت ذکر یونس به همراه دو آیه بعدی؛ یعنی قرائت آیات ۸۷-۸۹ سوره انبیاء به هنگام هم‌بستری است (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۴۸).

نکته شایان توجه در این راستا، ارتباط ادعیه وارد شده با مضامین و عبارات آیات قرآن کریم است که علاوه بر بینامتنیت قرآن و روایات در این خصوص، نشان می‌دهد که قرآن یک راهبرد عملی برای اهل بیت (ع) است و کلام و گفتار امام معصوم نیز، چیزی غیر از تبیین آیات قرآن نیست. بینامتنیت قرآن و روایات در باب این موضوع، فراوان به چشم می‌خورد. به عنوان نمونه، فردی به نام «ابره کلبی» نزد امام باقر (ع) از نداشتن اولاد ابراز ناراحتی می‌کرد، امام توصیه به استغفار نمودند و این کلام خویش را مستند به آیات سوره نوح نمودند: «شَكَ الْأَبْرُسُ الْكَلْبِيَّ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ (ع) أَنَّهُ لَا يُوَلَّدُ لَهُ فَقَالَ لَهُ: عَلَّمَنِي شَيْئًا. قَالَ: اسْتَغْفِرِ اللَّهَ فِي كُلِّ يَوْمٍ أَوْ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِائَةً مَرَّةً فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: ﴿اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا﴾ إِلَى قَوْلِهِ ﴿وَيُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ﴾» (نوح: ۷۰/ ۱۰-۱۲ و نک. کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، صص ۳۴۰-۳۴۴ و ۳۴۸).

بر این اساس، توجه به اوقات و حالات مؤثر در استجاب دعا طلب فرزند و خواندن اذکار توصیه شده از سوی ائمه اطهار (ع)، امر باروری و انعقاد نطفه را تسهیل و تسریع می‌کند. همچنین، علاوه بر این قبیل توصیه‌ها، معصومان (ع) با ایجاد نگرش مثبت و تشویق افراد نسبت به فرزندآوری، بر اهمیت افزایش جمعیت مسلمانان همواره تأکید کرده‌اند که در ادامه تبیین خواهد شد.

۵-۲. مضمون فرزند دوستی

از منظر چهارده معصوم (ع)، فرزند دوستی سبب ایجاد نگرش مثبت به حضور فرزندان در زندگی خواهد شد و در نتیجه چنین بینشی، فرزندآوری نیز افزون می‌یابد. برخی نظریه پردازان علوم اجتماعی از جمله پارسونز^۱ اذعان دارند، برای اقدام به هر نوع کنش رفتاری، لازم است ابتدا کنش گران برانگیخته شوند (رمضانخانی، کبودی، منوچهری، حاجی زاده و حقی، ۱۳۹۲، ص ۵۱۲، به نقل از: Delaney, 2004). در پژوهشی با روش پیمایشی، حاصل شد که داشتن نگرش مثبت زن و شوهر به حضور فرزند در زندگی، در میزان تعداد فرزندان آن خانواده رابطه مستقیم دارد. در واقع، هرچه نگرش نسبت به فرزند مثبت تر، تمایل به فرزندآوری بیشتر است (ر.ک: یاوریان بائی، حلیمی جلودار و باعزت، ۱۳۹۹، صص ۱۰۳-۱۲۱). در برخی روایات، معصومان (ع) داشتن فرزند و ورود او به زندگی را نشانه سعادت و خوشبختی معرفی کرده‌اند. «عَنْ أَبِي الْحَسَنِ قَالَ: ... سَعِدَ امْرُؤٌ لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَرَى خَلْفًا مِنْ نَفْسِهِ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۳۴؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۳۵۷). لفظ «سعد» در روایت، نشان از مطلوبیت فرزندآوری دارد. بنابراین، در گفتمان اهل بیت (ع)، نگرشی مثبت به فرزندآوری وجود دارد. با واکاوی روایات معصومان (ع)، این مسئله در سه شاخصه خود را بروز می‌دهد که شامل: «ابراز محبت به فرزند»، «تصحیح نگرش برتری جنسیتی» و «تصحیح نگرش منفی نسبت به فرزندآوری» است.

۵-۲-۱. ابراز محبت به فرزند

شاخصه اول فرزند دوستی، ابراز محبت به فرزند است تا جایی که انجام این عمل موجب برخورداری از رحمت الهی در زندگی و پاداش فراوان اخروی خواهد شد. امام صادق (ع) می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَيَرْحَمُ الْعَبْدَ لَشِدَّةِ حُبِّهِ لَوْلَايَهُ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۴۴۹؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۴۸۳؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲۱، ص ۸۷). بر اساس روایات، ابراز محبت به فرزندان به اشکال

مختلف، از جمله بوسیدن آنان و شادکردن ایشان توصیه شده است. همچنین، بر طبق روایتی دیگر از نبی اکرم (ص)، وفای قول به فرزندان، جنبه‌ای از محبت به ایشان است (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۴۴۸؛ ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۴۸۳).

۵-۲-۲. تصحیح نگرش برتری جنسیتی

از دیگر ویژگی‌های فرزنددوستی، تصحیح نگرش برتری جنسیتی میان فرزندان است و این مسئله در آموزه‌های معصومان (ع) مورد توجه قرار گرفته است. این امر، یکی از اقدامات مهم فرهنگی حضرت رسول اکرم (ص) از همان آغازین روزهای رسالت بود؛ زیرا انحراف فکری برتری جنسیتی مردان بر زنان و مسئله «وئاد» (زن به گور کردن دختران) در دوره‌ای از تاریخ، در برخی قبایل مرسوم بوده است (ر.ک: طوسی، بی تا، ج ۱۰، ص ۲۸۲؛ سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۶، ص ۳۲۰؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۲۰، ص ۲۱۴؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۲۴، ص ۹۱؛ مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۱۷، ص ۳۵۳). قرآن کریم به این نوع انحراف فکری اشاره کرده است: ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَّا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ (نحل: ۵۸-۵۹)؛ «هر گاه به کسی از آنان به [به دنیا آمدن] دختر خبر داده شود؛ درحالی که [بس] اندوهگین است، چهره‌اش سیاه گردد. از ناگواری خبری که به او داده‌اند، از قوم پنهان شود. [می‌اندیشد که] آیا با خواری او را نگه دارد یا او را [به دل] خاک در آورد. بدانید آنچه که حکم می‌کنند، بد [حکمی] است.»

در راستای زدودن رسومات تفکر جاهلی در روایات معصومان (ع) نیز، رهنمودهایی صادر شده است. امام صادق (ع) در مواجهه با فردی که داشتن فرزند پسر را بر دختر ترجیح می‌داد، فرمود: «بَلَّغْنِي أَنَّهُ وَلَدَ لَكَ ابْنَةٌ فَتُسَخِّطُهَا وَ مَا عَلَيْكَ مِنْهَا رِيحَانَةٌ تَسْمُمُهَا وَ قَدْ كُفِّيتَ رِزْقَهَا وَ قَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَبَا بَنَاتٍ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۳۸؛ ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۴۸۱؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲۱، ص ۱۳)؛ به من خبر رسیده که دختری برای تو به دنیا آمده و تو از این بابت ناخشنودی؛ درحالی که او گلی خوشبو است که آن را می‌بویی و تو از بابت روزی او کفایت شده‌ای و همانا پیامبر خدا (ص) پدر دختران بود.

با تأمل در روایت یادشده، می‌توان به علت شکل‌گیری چنین تفکری نیز پی برد. از جمله دلایل اکراه از دختردار داشتن در عصر جاهلی، مصرف‌کنندگی دختر بوده است؛ زیرا پسران می‌توانستند نقش تولیدکننده و کمک در تأمین معاش برای خانواده داشته باشند. بنابراین، پسر را بر دختر ترجیح می‌دادند و وجود دختر را به دلیل ایجاد فقر زن به گور می‌کردند (ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸، ج ۲۰، ص ۱۶۱). اهل بیت (ع) با ریشه‌یابی چنین تفکری، سعی بر ارائه نگرشی صحیح در این باره داشتند. به همین دلیل، در ادامه روایت می‌فرمایند: «رِزْقُ او را خداوند کفایت می‌کند». بدین معنا که خداوند رازق و کفایت‌کننده اصلی امر معاش است. در حقیقت، ایجاد نگرش توحیدی و جایگزینی آن با اندیشه‌های مادی‌نگری، روش امامان معصوم (ع) در مواجهه با چنین اشخاصی بوده است.

انمه اطهار (ع) با بیان آثار و برکات هر یک از فرزندان ذکور و اناث، در تلاش برای رفع نگرش برتری جنسیتی بودند. در این راستا، امام صادق (ع) می‌فرماید: «الْبَنَاتُ حَسَنَاتٌ وَ الْبَنُونَ نِعْمَةٌ، فَإِنَّمَا يُثَابُّ عَلَى الْحَسَنَاتِ وَ يُسْأَلُ عَنِ النِّعْمَةِ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۳۸؛ ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۴۸۱). همانگونه که پسران برای خانواده برکاتی دارند، وجود دختر نیز همچون گلی خوشبو، سبب طراوت و شادابی زندگی است. در نتیجه، دختران نیز به اندازه پسران، برکات بسیاری برای والدین خویش خواهند داشت. توجه به این آثار و برکات حضور فرزندان در زندگی، علاوه بر رفع نگرش برتری جنسیتی، در تشویق و ترغیب افراد به فرزندآوری نیز مؤثر واقع می‌شود.

در روایت ذکرشده از امام صادق (ع)، ایشان پیامبر اکرم (ص) را به عنوان الگویی عملی در این خصوص معرفی می‌کنند: «وَ قَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) أَبَا بَنَاتٍ» که معرفی الگوی عملی و نوع سبک زندگی او، عامل دیگری در تصحیح فرهنگ غلط است. بدین

ترتیب، ریشه‌یابی آفات فکری و تصحیح نگرش در آن خصوص و همچنین، نقش الگوها در فرهنگ‌سازی امور ارزشی نقش به سزایی دارد.

۵-۲-۳. تصحیح نگرش منفی نسبت به فرزندآوری

شاخصه سوم فرزنددوستی، توصیه به فرزندآوری و تصحیح نگرش منفی نسبت به این مسئله است. حضرات معصومان (ع) در مواجهه با افرادی که از آوردن فرزند به دلایلی همچون مشکلات مالی و اقتصادی و سختی امر تربیت به دلیل کمبود امکانات اجتناب می‌کردند، با تغییردادن نگرش منفی این افراد به نگرش مثبت و گذار از نگرش مادی به معنوی و توحیدی، سعی در ترغیب به امر فرزندآوری داشته‌اند. در این راستا، توصیه به فرزندآوری با وجود مشکلات اقتصادی، از سوی امامان (ع) صورت گرفته است. در روایتی چنین آمده است: «عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ ع أَنِّي اجْتَنَبْتُ طَلَبَ الْوَلَدِ مُنْذُ خَمْسِ سِنِينَ وَ ذَلِكَ أَنَّ أَهْلِي كَرِهَتْ ذَلِكَ وَ قَالَتْ إِنَّهُ يَشْتَدُّ عَلَيَّ تَرْبِيَتُهُمْ لِقَلَّةِ الشَّيْءِ فَمَا تَرَى فَكَتَبْتُ ع إِلَيَّ اَطْلُبِ الْوَلَدَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَرْزُقُهُمْ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۳۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۸۴): به امام کاظم (ع) نامه‌ای بدین مضمون نوشتم که من از پنج سال پیش از طلب فرزند خودداری کرده‌ام، زیرا خانواده‌ام این موضوع را ناخوشایند دانسته و گفته‌اند که تربیت فرزندان به دلیل کمی مال، برایم دشوار است. نظر شما چیست؟ امام (ع) در پاسخ به من نوشتند: فرزند بخواه، زیرا خداوند عز و جل به آنها روزی می‌دهد. بر طبق روایت، اجتناب از فرزندآوری به دلیل تنگی روزی، ناشی از توهم انسان است نه عقل او؛ زیرا که روزی‌دهنده اصلی خداوند است و نباید نگرانی بابت این مسئله داشت. مؤید چنین نگرش توحیدی، آیات قرآن کریم است. خداوند متعال در سوره اسراء می‌فرماید: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْأً كَبِيرًا﴾ (اسراء: ۳۱/۱۷)؛ «فرزندان را از ترس فقر، نکشید! ما آنها و شما را روزی می‌دهیم. مسلماً کشتن آنها گناه بزرگی است!» همچنین خداوند در جای دیگری از قرآن می‌فرماید: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾ (انعام: ۱۵۱/۶)؛ «فرزندان را از (ترس) فقر، نکشید! ما شما و آنها را روزی می‌دهیم.» در این آیات، واژه «املاق» به معنای فقر و تنگدستی است (فراهدی، ۱۴۱۰، ج ۵، ص ۱۷۵؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۲۳۶؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۳۴۸) و از کشتن فرزند به دلیل فقر مالی یا ترس از فقیر شدن نهی شده است (طوسی، بی‌تا، ج ۴، ص ۳۱۵؛ قمی‌مشهدی، ۱۳۶۸، ج ۴، ص ۴۷۸؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۵۹۰). مفسران ذیل این آیات، فرزندکشی و اجتناب از آوردن فرزند از ترس فقر را نوعی عمل جاهلانه برمی‌شمارند که نه تنها در عصر جاهلیت، بلکه در دوران‌های بعد نیز، به شکل دیگری این تفکر ادامه پیدا کرده است (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۷، ص ۳۷۴؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۹، ص ۳۷۱).

۵-۳. مضمون برکات فرزند در زندگی

تبیین آثار مثبت یک پدیده در ایجاد نگرش مثبت افراد نسبت به آن اثرگذار است. معصومان (ع) در جهت ترغیب افراد به فرزندآوری، با تبیین برکات و آثار مثبت حضور فرزندان در زندگی و تشویق افراد به فرزندآوری، سعی در ایجاد نگرش مثبت نسبت به فرزندآوری دارند. از منظر ایشان، فرزند صالح، برکات فراوان دنیوی و اخروی در زندگی والدین خویش و اجتماع جاری می‌سازد. البته، شرط اصلی برخورداري از این برکات، صالح بودن فرزندان و تحت تربیت توحیدی قرار گرفتن ایشان است.

۵-۳-۱. برکات فرزندآوری در خانواده

وجود فرزندان در محیط خانواده، برکات بسیاری برای اعضای خانواده به ارمغان آورد. ازجمله آثار مثبت حضور فرزندان در خانواده، می‌توان به افزایش نشاط و شادابی در زندگی اشاره داشت. در قرآن کریم، از فرزند با تعبیر «قرة عین» به معنای نور چشم (فرقان: ۷۴/۲۵) و در روایت پیشین، با عنوان «ریحانة»؛ یعنی گلی خوشبو یاد شده است. همانگونه که دیدن گل و رویدنش باعث نشاط و شادابی افراد می‌شود، وجود فرزندان در محیط خانواده نیز، چنین حالتی برای اهل خانه ایجاد خواهد کرد. از سویی دیگر، فرزندان یاری‌گر والدین خویش در اموری همچون تأمین معاش و سامان‌دهی امور داخلی منزل هستند. پدر و مادری که از چنین منفعتی از سوی فرزند بهره‌مند شوند، طبق روایت سعادتمند و خوشبخت هستند. امام سجاده (ع) می‌فرماید: «مِنْ سَعَادَةِ الرَّجُلِ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ يَسْتَعِينُ بِهِمْ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۲۸؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۳۵۶). در آیات قرآن نیز، فرزندان یاری‌گر والدین معرفی شده‌اند: ﴿وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ﴾ (اسراء: ۶/۱۷)؛ «شما را به وسیله دارایی‌ها و فرزندان کمک خواهیم کرد».

از دیگر برکات فرزندآوری این است که فرزند، احیاءکننده نام والدین بعد از وفاتشان است. در روایتی از امام صادق (ع) چنین آمده است: مردی از فرزندآوری اجتناب می‌کرد؛ ولی با دیدن صحنه‌ای که فرزندی در فراق از دست دادن پدرش گریه می‌کرد و نام پدرش را می‌برد، مشتاق به آوردن فرزند شد: «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ فُلَانًا - رَجُلًا سَمَاءَ - قَالَ إِنِّي كُنْتُ زَاهِدًا فِي الْوَلَدِ حَتَّى وَقَفْتُ بِعَرَفَةَ فَإِذَا إِلَيَّ جَانِبِي غُلَامٌ شَابٌّ يَدْعُو وَيَبْكِي وَيَقُولُ يَا رَبَّ وَالِدَيَّ وَالِدَيَّ فَرَغَنِي فِي الْوَلَدِ حِينَ سَمِعْتُ ذَلِكَ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۲۹؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۸، ص ۵۹۰؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۳۵۵). در این روایت، ندبه و زاری فرزند در مرگ پدر خویش، علاوه بر اظهار محبت فرزند نسبت به والد خویش، سبب زنده نگه داشتن نام والدین خویش نیز می‌شود. همچنین در روایات، شباهت جسمی و خلقی فرزند نسبت به والد خویش را مایه سعادت فرد ذکر کرده است؛ زیرا این مسئله سبب زنده ماندن یاد والد او در آینده می‌شود. امام جعفر صادق (ع) می‌فرماید: «مِنْ سَعَادَةِ الرَّجُلِ أَنْ يَكُونَ لَهُ الْوَلَدُ يَعْرِفُ فِيهِ شِبْهَهُ، خَلْقَهُ وَخُلُقَهُ وَشِمَائِلَهُ» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۳۵۶؛ کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۳۳).

فرزندآوری موجب تداوم نسل و ذریه است. امام کاظم (ع) می‌فرماید: «سَعِدَ امْرُؤٌ لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَرَى خَلْفًا مِنْ نَفْسِهِ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۳۴؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۳۵۷). انس با فرزند و رهایی از تنهایی از دیگر آثار مثبت فرزندآوری است. امام صادق (ع) در خلال آموزش دعاهاى طلب فرزند می‌فرماید: «... هَبْ لِي عَاقِبَةً صِدْقٍ ذُكُورًا وَإِنَّا أَنَسُ بِهِمْ مِنَ الْوَحْشَةِ وَأَسْكُنُ إِلَيْهِمْ مِنَ الْوَحْدَةِ وَ أَشْكُرُكَ عِنْدَ تَمَامِ النِّعْمَةِ...» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۲۱)؛ خداوند! فرزندی راستین از پسر و دختر به من عطا فرما که به جای تنهایی نزد او انس بگیرم و به جای خلوت با او آرامش پیدا کنم و هنگامی که نعمت کامل شد شکر تو را بجا آورم. همچنین در برخی روایات، برکات بسیاری برای حضور دختران در خانواده، همچون لطافت و مهربانی، مونس و همدم بودن آنان ذکر شده است. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): نِعَمَ الْوَلَدُ الْبَنَاتُ مُلَطِّفَاتٌ مُجَهَّزَاتٌ مُوَسَّاتٌ مُبَارَكَاتٌ مُفْلِيَّاتٌ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۳۶؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲۱، ص ۱۲)؛ دختران، چه فرزندان خوبی هستند: مهربان، آماده برای خدمت، اهل انس و الفت، بابرکت و بانظافت می‌باشند.

از دیگر آثار تکثیر اولاد، افزایش روزی در خانواده است. در روایتی از امام کاظم (ع) خطاب به بکر بن صالح که از آوردن فرزند به دلیل کمبود امکانات مادی و سختی تربیت اجتناب می‌کرد، چنین آمده است: «أُطْلِبُ الْوَلَدَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَرْزُقُهُمْ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۳۰؛ طبرسی، ۱۴۱۲، ص ۲۲۴). در این راستا، توصیه به فرزندآوری با وجود مشکلات اقتصادی، از سوی معصومین (ع) صورت گرفته است و با آمدن فرزند به زندگی و تأمین رزق او از سوی خداوند، برکات مادی نیز، در آن خانواده افزایش می‌یابد.

براساس روایات وارده از معصومان(ع)، فرزندان صالح با دعا و استغفار برای والدین یا انجام امور خیر، برای والدین خویش موجب حسنات و مغفرت الهی در سرای ابدی خواهند شد. در روایتی آمده است: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): مَرَّ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِقَبْرِ يُعَذَّبُ صَاحِبُهُ، ثُمَّ مَرَّ بِهِ مِنْ قَابِلٍ فَإِذَا هُوَ لَيْسَ يُعَذَّبُ، فَقَالَ: يَا رَبِّ! مَرَرْتُ بِهَذَا الْقَبْرِ عَامَ أَوَّلِ وَهُوَ يُعَذَّبُ، وَ مَرَرْتُ بِهِ الْعَامَ وَ هُوَ لَيْسَ يُعَذَّبُ! فَأَوْحَى اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ إِلَيْهِ: يَا زَوْجَ اللَّهِ! قَدْ أَذْرَكَكَ لَهُ وَلَدٌ صَالِحٌ فَاصْلَحْ طَرِيقًا وَ أَوَى يَتِيمًا، فَغَفَرْتُ لَهُ بِمَا عَمِلَ ابْنُهُ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۳۲؛ قمی، ۱۴۱۴، ج ۸، ص ۷۴۰)؛ عیسی بن مریم(ع) از کنار قبری گذشت که صاحب آن عذاب می‌شد. سال بعد نیز از کنار همان قبر گذشت و دید دیگر عذاب نمی‌شود. عرض کرد: پروردگارا! سال گذشته از این قبر عبور کردم و صاحبش عذاب می‌شد و امسال که از آن می‌گذرم، دیگر عذاب نمی‌شود؟ خداوند جلّ جلاله به او وحی فرمود: ای روح خدا! او فرزند صالحی داشت که بزرگ شد و راهی را بازسازی کرد و یتیمی را سرپرستی نمود و من هم به خاطر این کارهای فرزندش، او را آمرزیدم». طبق این روایت، تداوم سنت حسنه والدین ازسوی فرزند، یک ارث معنوی محسوب شده است که پاداش اخروی برای والدین و مغفرت ایشان را به همراه دارد.

شفاعت فرزندان در حق والدین خویش نیز از دیگر برکات اخروی فرزندآوری است. طبق روایتی از امام صادق(ع)، فرزندان قبل از سن بلوغ و تا ۱۲ سالگی به دلیل طینت پاک، موجب شفاعت والدین خویش هستند. «إِنَّ أَوْلَادَ الْمُسْلِمِينَ مُؤَسَّمُونَ عِنْدَ اللَّهِ شَافِعٌ وَ مُسَفَّعٌ فَإِذَا بَلَغُوا انْتَبَى عَشْرَةَ سَنَةٍ كَانَتْ لَهُمُ الْحَسَنَاتُ فَإِذَا بَلَغُوا الْحُلُمَ كُتِبَتْ عَلَيْهِمُ السَّيِّئَاتُ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۳۰؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲۱، ص ۷).

نکته شایان توجه اینکه، طبق گفتار معصومان(ع)، بهره‌مندی از برکات دنیوی و اخروی فرزندان در سایه تربیت خوب و صالح شدن ایشان محقق می‌شود. در بیشتر روایات، لفظ «ولد» با صفت «صالح» همراه شده است که نشان از یک قید مهم در زمینه بهره‌مندی از برکات فرزندان در خانواده است. پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: «مِنْ سَعَادَةِ الرَّجُلِ الْوَلَدُ الصَّالِحُ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، صص ۳۳۰ و ۳۳۲؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۸، ص ۵۹۰). در قرآن کریم از زبان برخی انبیاء همچون حضرت ابراهیم و زکریا، طلب فرزند با قید صالح و پاک‌بودن آنان مطرح شده است: ﴿هَذَا لَكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ﴾ (آل عمران: ۳۸/۳)؛ «در آنجا بود که زکریا (با مشاهده آن همه شایستگی در مریم،) پروردگار خویش را خواند و عرض کرد: «خداوند! از طرف خود، فرزند پاکیزه‌ای (نیز) به من عطا فرما که تو دعا را می‌شنوی». مفسران «ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً» را به فرزند مبارک، پاکیزه از گناه و آلودگی، صالح و بدون نقص جسمی و روحی تفسیر کرده‌اند (بغوی، ۱۴۲۰، ج ۱، ص ۴۳۵؛ محلی و سیوطی، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۵۸؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۳، ص ۱۷۵). به عبارت دیگر، در آموزه‌های اسلامی، بر افزایش جمعیت افراد صالح تأکید شده است و به نحوی، علاوه بر کمیت جمعیت، کیفیت آن نیز مورد توجه است. همچنین آیات قرآن کریم، فرزند ناصالح را سبب خسران و عذاب والدین (توبه: ۵۵/۹؛ منافقون: ۹/۶۳) و دشمن پدر و مادر (تغابن: ۱۴/۶۴) می‌داند.

۵-۳-۲. برکات فرزندآوری در جامعه

فرزندآوری موجب اقتدار ملی است. در پژوهشی که به مدل‌های مختلف سنجش قدرت ملی پرداخته شده، جمعیت، به عنوان یک شاخص مؤثر در افزایش قدرت ملی مطرح گردیده است (ر.ک: خانجانی و کارگر، ۱۴۰۱، صص ۳۵-۵۴). بنابراین فرزندآوری، تدبیری برای ارتقاء قدرت در آینده و از عوامل اقتدار امت اسلامی به شمار می‌رود. از این رو، پیامبر اکرم(ص) فرموده‌اند: «أَكْثَرُوا الْوَلَدَ أَكْثَرَ بِكُمْ الْأُمَمُ غَدًا» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۲۸؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲۱، ص ۶). رهبر انقلاب اسلامی ایران نیز، با توجه

به اهمیت مقوله جمعیت در اقتدار ملی، سیاست‌های کلی جمعیت را به عنوان سندی راهبردی برای جبران کاهش نرخ رشد جمعیت ابلاغ نمودند (ر.ک: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=26440>).

شایان ذکر است که لحاظ شاخص‌های کمی جمعیت همچون ترکیب سنی، جنسی، قومی و مذهبی و شاخص‌های کیفی همچون سطح سواد، سلامت و بصیرت در اثرگذاری جمعیت در اقتدار ملی نقش مستقیم دارد (ر.ک: مرادیان، اینانلو و میرحسینی، ۱۳۹۷، صص ۵۹-۸۶). بر این اساس، افزایش جمعیت با کیفیت مطلوب، سبب ارتقای جامعه در عرصه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی خواهد شد.

۵-۳-۲-۱. اقتدار نظامی: افزایش جمعیت جوان، نیروی انسانی لازم برای قوای دفاعی و ارتش را فراهم می‌کند و باعث افزایش قدرت نظامی خواهد شد. اقتدار نظامی دشمنان یک ملت را دچار استضعاف می‌کند؛ درحالی‌که کشوری با جمعیت اندک و کهنسال، همواره مورد طمع مستکبران قرار می‌گیرد.

۵-۳-۲-۲. اقتدار اقتصادی: افزایش جمعیت، بازار تولید داخلی را توسعه می‌دهد و به رشد اقتصادی کمک خواهد کرد. از سویی، جمعیت تحصیل کرده، نوآوری و توسعه را در عرصه اقتصاد فراهم می‌آورد.

۵-۳-۲-۳. اقتدار سیاسی: افزایش جمعیت فعال و مدنی، موجب افزایش مشارکت سیاسی و مشروعیت و قدرت نظام حاکمیتی خواهد شد. البته، این مسئله مشروط به مدیریت صحیح حاکمیت در برقراری توازن و توزیع ثروت‌های ملی جامعه است تا فزونی جمعیت منجر به فقر، بیکاری، اعتراض به تدابیر حاکمیتی و ... نشود.

۵-۳-۲-۴. اقتدار فرهنگی: جمعیت زیاد منجر به حفظ و ترویج ارزش‌های فرهنگی یک جامعه می‌شود. همچنین، تنوع فرهنگی در راستای توسعه جمعیتی، غنای فرهنگی یک ملت را به همراه دارد.

۵-۳-۲-۵. اقتدار علمی: فزونی جمعیت در افزایش تعداد دانشمندان و محققان، افزایش طیف وسیعی از ایده‌ها و نظریات و افزایش تولیدات علمی اثرگذار است و موجب اقتدار علمی یک اجتماع خواهد شد.

بنابراین، افزایش جمعیت موجب اقتدار نظامی، سیاسی، افزایش تولید ملی و رشد علمی خواهد شد که این مسئله، زمینه‌ای برای کسب استقلال و قدرت بیشتر در برابر بیگانگان خواهد بود. البته در این راستا، بایستی جمعیت افزایش‌یافته از کیفیت مطلوب برخوردار باشد. بنابراین، سیاست‌های جمعیتی باید بر افزایش جمعیتی سالم، توانمند و مولد متمرکز شود.

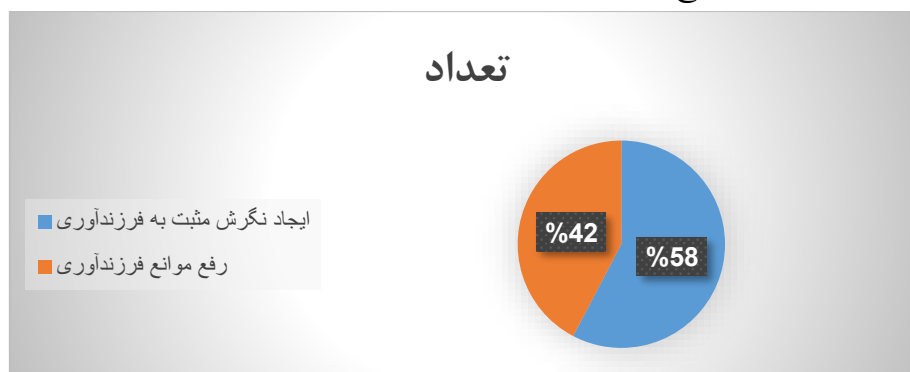
۶. دستاورد مضامین فراگیر جهت ارائه راهکار

در جهت حل مسئله کاهش جمعیت، متغیر فرزندآوری، کنشگری مستقیم بر افزایش یا کاهش جمعیت دارد؛ به نحوی که با افزایش این متغیر، جمعیت افزایش می‌یابد. بنابراین، آنچه اهمیت پیدا می‌کند، ایجاد بسترها و زمینه‌هایی جهت بالارفت این متغیر است. پس از تبیین مضامین مطرح‌شده در کلام ائمه اطهار(ع)، به نتیجه‌گیری و برآورد کلی از روایات وارده پرداخته می‌شود تا راهکارهای اساسی جهت ترغیب به فرزندآوری به عنوان عامل مؤثر در افزایش جمعیت حاصل شود. با بررسی مضامین مستخرج، می‌توان دو راهکار اصلی را در روایات کشف کرد که در دو گام اجرا می‌شود:

گام اول: حیطه شناختی و ایجاد نگرش مثبت به فرزندآوری با استناد به مضامین فرزنددوستی و تبیین برکات فرزند در زندگی.

گام دوم: شناسایی موانع فرزندآوری و ارائه راهکار جهت حل آن با استناد به مضامین چگونگی فرزنددار شدن و تغییر نگرش منفی افراد نسبت به فرزندآوری.

شایان توجه است که حجم مضمون‌های مورد بررسی در این پژوهش، در گام اول که منجر به ایجاد نگرش مثبت نسبت به فرزندآوری خواهد شد، بیشتر از مضمون‌های گام دوم است. در نتیجه، می‌توان به اهمیت و تأثیر زیاد راهکار تبیین و آگاهی‌بخشی در افراد در ایجاد نگرش مثبت به فرزندآوری اشاره داشت که در پی آن متغیر باروری بیشتر و نمودار آمار جمعیتی صعودی خواهد شد. در ادامه، نمودار کمی راهکارهای مستخرج از روایات جهت حل مسئله پژوهش نمایش داده می‌شود.

نمودار ۴. بررسی فراوانی بخش راهکارهای فرزندآوری

۱-۶. راهکار اول: تبیین شناختی مقوله فرزندآوری و ایجاد نگرش مثبت

تبیین شناختی و آگاهی‌بخشی افراد در زمینه فرزندآوری و تبیین برکات وجود فرزند در زندگی دنیوی و اخروی بر سوق افراد به سوی فرزندآوری اثرگذاری بالایی دارد. به عبارتی، ایجاد انگیزه برای فرزندآوری، ناشی از درک نیازهاست. تأثیر نیازها بر نگرش نیز توسط برخی نظریه پردازان همچون ابراهام مزلو و هنری موری مطرح شده است (رمضانخانی، کبودی، منوچهری، حاجی‌زاده و حقی، ۱۳۹۲، ص ۵۱۳، به نقل از: Werner, 2011).

براساس بررسی تحلیلی روایات، توجه به هر دو متغیر ایجاد نگرش و درک نیاز با الگوواره ایجاد نگرش مثبت نسبت به فرزندآوری و تبیین برکات و آثار مثبت حضور فرزندان در زندگی رقم خورده است. با واکاوی‌های صورت گرفته، روایاتی که اشاره به فرزنددوستی و ابراز محبت به فرزند بدون لحاظ نوع جنسیت آنها دارد، به دنبال ایجاد نگرش مثبت در افراد نسبت به فرزندآوری است. همچنین، تبیین برکات حضور فرزند در محیط خانواده برای والدین و برشمردن آثار مثبت دنیوی و اخروی آن، موجب ترغیب بیشتر به فرزندآوری می‌شود. به علاوه، ایجاد وسعت افق در نگرش افراد به فرزندآوری با تبیین آثار مثبت آن در جامعه در جهت ارتقای قدرت ملی از دیگر عوامل مؤثر به شمار می‌رود.

این مسئله امروزه از سوی پژوهشگران حوزه علوم اجتماعی و کارشناسان بهداشت تأیید شده است. در پژوهشی با در نظر گرفتن متغیرهای مختلف در فرزندآوری زوجین همچون جنسیت، سن و قومیت، تنها متغیری که رابطه مثبت با فرزندآوری برقرار کرد، عامل انتظار و گرایش به فرزندآوری بود (کاظم‌نژاد، غلامی‌فشارکی، صمدی و گیلانی، ۱۳۹۴، صص ۲۰۱-۲۰۸). همچنین، در پژوهشی دیگر که به موضوع تصمیم برای فرزندآوری با روش پیمایشی سامان یافته است، «درک نیاز به فرزندآوری» به عنوان عامل مهم برای زوجین در جهت فرزندآوری شمرده شده است (ر.ک: رمضانخانی کبودی، منوچهری، حاجی‌زاده و حقی، ۱۳۹۲، صص ۵۰۵-۵۱۵). در حقیقت، زمانی افراد تصمیم به فرزندآوری دارند که در آنها نیاز به فرزند ایجاد شود و عللی که این نیاز را شکل می‌دهد، نوع نگرش افراد به فرزندآوری و تبیین آثار و برکات فرزندآوری است.

۶-۲. راهکار دوم: شناسایی و رفع موانع فرزندآوری

در بینش اهل بیت (ع)، موانع فرزندآوری شناسایی شده و تلاش‌هایی در جهت رفع آن صورت گرفته است. با واکاوی روایات، سه دسته از عوامل بازدارنده فرزندآوری یافت شد که معصومان (ع) در مواجهه با هر کدام از آنها، راهکار مناسبی ارائه داده‌اند. این موانع به سه دسته: «موانع نگرشی»، «موانع اقتصادی» و «موانع فیزیولوژی» (همچون نازایی) تقسیم می‌شود.

۶-۲-۱. موانع نگرشی و راهکار رفع آن

یکی از دلایل اصلی اجتناب از فرزندآوری، داشتن نگرش منفی به حضور فرزندان در زندگی و نگاه مادی‌گرایانه است. امروزه، بسیاری از علل پرهیز از فرزندآوری همچون مشکلات اقتصادی، عدم وقت کافی، بیهوده‌انگاری فرزندآوری و مشکلات تربیتی فرزند که از سوی برخی افراد مطرح می‌شود، ریشه در نگرش منفی و مادی آنان نسبت به حضور فرزند در زندگی دارد. آگاهی بخشی صحیح در این مسئله، از سوی سیستم‌های آموزشی و رسانه‌های ارتباط جمعی، می‌تواند به عنوان گامی مؤثر در این راستا به کار آید. در روایات نیز، راهبردهایی از سوی معصومان (ع) وارد شده است که بدان اشاره خواهد شد.

۶-۲-۲-۱. گذار از نگرش مادی به نگرش توحیدی

در روایات، وقتی فردی به دلیل مشکلات اقتصادی از آوردن فرزند اجتناب می‌کرد، امام (ع) با تصحیح نگرش توحیدی وی در اینکه رازق اصلی خداوند است، سعی بر تغییر نگرش فرد سؤال‌کننده از نگرش مادی به نگرش توحیدی، برای ترغیب به فرزندآوری داشتند (این روایت قبلاً آورده شد. نک. کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۲۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۸۴). در همین راستا، در پژوهشی با روش ساختارمند، با هدف کشف عوامل بازدارنده زوجین از فرزندآوری حاصل گردید که دگرگونی باورها، نقش اساسی در بازداشتن زوجین از فرزندآوری داشته است. از سوی دیگر، اصلاح نگرش زوجین از طریق تقویت ارزش‌های معنوی و توحیدی، به عنوان عاملی مؤثر در فرزندآوری محسوب می‌شود (ر.ک: رفیعی مقدم و فتحی آشتیانی، ۱۳۹۹، صص ۱۵۵-۱۷۵).

۶-۲-۲-۲. گذار از نگرش منفی به نگرش مثبت نسبت به حضور فرزند

معصومان (ع) همواره با بیان منافع حضور فرزندان در محیط خانواده و بهره‌مندی والدین از ایشان، سعی بر ایجاد نگرش مثبت نسبت به پدیده فرزندآوری داشته‌اند. مضامین تبیین برکات فرزندآوری و فرزنددوستی که پیش‌تر به تفصیل بیان شد، در جهت اصلاح و گذار از نگرش منفی به نگرش مثبت نسبت به فرزندآوری است.

۶-۲-۲. موانع اقتصادی و راهکار رفع آن

در برخی پژوهش‌ها که با روش پیمایشی صورت گرفته است، با بررسی نقش عوامل سوق‌دهنده و موانع بازدارنده از فرزندآوری، یکی از موانع جدی این امر، مشکلات اقتصادی و نداشتن درآمد کافی از سوی افراد مطرح شده است (ر.ک: ترکیان و لاشانی، زمانی علویجه، حیدری و شوشتری مقدم، ۱۳۹۸، صص ۲۴۱-۲۴۹؛ یانگ، ۲۰۰۰، صص ۱۸-۱۰۱). این مسئله در روایات نیز، به عنوان یکی از عوامل اجتناب از فرزندآوری مطرح شده و راهکار معصومان (ع) در رفع این مانع قابل توجه است. معصومان (ع) علاوه بر راهکارهای معنوی، به راه‌حل‌های عقلانی نیز در این باره توجه داشته‌اند.

۶-۲-۱. تدبیر اقتصادی و قناعت

توصیه به اصلاح شیوه مصرف، صبر، قناعت و تدبیر اقتصادی، همواره از سوی معصومان(ع) صورت گرفته است که در خصوص رفع موانع اقتصادی فرزندآوری می‌تواند راهگشا باشد. در روایاتی از حضرت امیرالمؤمنین(ع) آمده است: «كَفَى بِالْقَنَاعَةِ مُلْكًا وَ يَحْسُنِ الْخُلُقُ» (نهج البلاغه، حکمت ۲۲۹)؛ «مَعَ قَنَاعَةٍ تَمَلُّ الْقُلُوبَ وَ الْعُيُونُ غِنًى» (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۱). در حقیقت، اصلاح الگوی مصرف بدون توجه به ساده‌زیستی و قناعت ممکن نیست و در روایات نیز، به کاستن از هزینه‌های زندگی بر مبنای ساده‌زیستی سفارش شده است. در روایتی از امام صادق(ع)، یاری‌گری، کم‌خرجی، تدبیرگری در چگونگی گذراندن معاش و زیرکی از ویژگی‌های فرد مؤمن شمرده شده است: «الْمُؤْمِنُ حَسَنُ الْمَعُونَةِ، خَفِيفُ الْمُؤْنَةِ، جَيِّدُ التَّدْبِيرِ لِمَعِيشَتِهِ، لَا يُلْسَعُ مِنْ جُحْرِ مَرَّتَيْنِ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۳، ص ۶۱۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۴، ص ۳۶۲). در کتاب کافی، باب «القناعة»، احادیث زیادی در این خصوص وارد شده است که بر اهمیت این مسئله تأکید کرده است (رک: کلینی، ۱۴۲۹، ج ۳، صص ۳۵۵-۳۶۱).

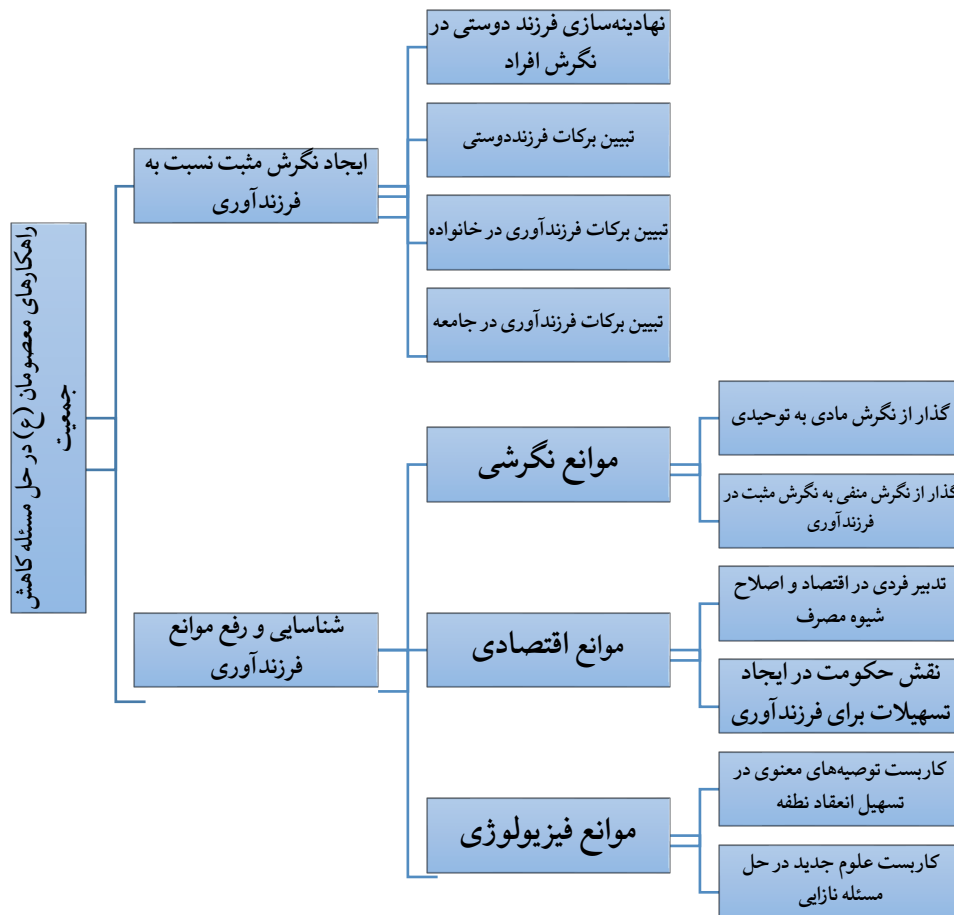
۶-۲-۲. نقش حکومت در ایجاد تسهیلات

علاوه بر تدابیر اقتصادی فردی، معصومان(ع) بر تدابیر و وظایف حکومت در ایجاد تسهیلات بیشتر برای معیشت مردم و رفع مشکلات و موانع اقتصادی نیز توجه داشته‌اند. در منشور حکومت‌داری که از سوی حضرت امیرالمؤمنین(ع) به مالک اشتر صادر شد، تأمین رفاه عمومی همه اقشار جامعه وظیفه زمامدار شمرده شده و از استانداردها خواسته شده است که تمام تلاش خود را در جهت آسایش هرچه بیشتر افراد اجتماع به کار ببندد. عباراتی همچون «وَ اجْعَلْ لِدَوِي الْحَاجَاتِ مِنْكَ قِسْمًا تَفْرُغُ لَهُمْ فِيهِ شَخْصَكَ وَ تَجْلِسُ لَهُمْ مَجْلِسًا عَامًّا فَتَتَوَاضَعُ فِيهِ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَكَ... ثُمَّ أُمُورٌ مِنْ أُمُورِكَ لَا بُدَّ لَكَ مِنْ مُبَاشَرَتِهَا مِنْهَا إِبَابَةٌ عَمَّا لَكَ بِمَا يَعْنِي عَنْهُ كِتَابُكَ وَ مِنْهَا إِصْدَارُ حَاجَاتِ النَّاسِ يَوْمَ وُرُودِهَا عَلَيْكَ بِمَا تَحْرُجُ بِهِ صُدُورُ أَعْوَانِكَ» (نهج البلاغه، نامه ۵۳)، اشاره به ارتباط مستمر والیان با مردم جهت آگاهی از مشکلات ایشان و تلاش برای رفع نیازهای مردم دارد. این مسئله به قدری اهمیت دارد که حضرت علی(ع)، دستور مستقیم به حاکمان صادر کرده‌اند که در صورت برطرف نشدن نیازها و مشکلات افراد جامعه توسط زیردستان حاکم، بایستی شخص والی مستقیماً ورود کرده و به رفع آن مشکل و حاجت از مردم اقدام نماید. در امر فرزندآوری نیز، ضرورت دارد که تسهیلات لازم، از سوی حکومت برای افراد جامعه فراهم گردد. در این راستا، حکومت می‌تواند با ترسیم سیاست‌های کلان همچون سیاست‌های حمایتی از خانواده، ارائه تسهیلات مالی و بهداشتی و برنامه‌های آموزشی مؤثر، در افزایش فرزندآوری نقش ایفا کند. همچنین در راستای سیاست‌ها، اقدامات اجرایی مناسبی نیز صورت بگیرد.

۶-۲-۳. موانع فیزیولوژی

از دیگر موانع فرزندآوری مطرح در روایات، مشکلات جسمی و نازایی است. گرچه نازایی، یکی از موانع فرزندآوری به‌شمار می‌رود؛ ولی امروزه با پیشرفت علوم، روش‌های مختلفی برای درمان آن از سوی متخصصان مطرح گردیده است. از جمله در ایران، پژوهشگاه رویان، یکی از مراکز پیشرو در درمان ناباروری و ارائه فناوری‌های کمک‌کننده باروری^۱ است (<https://www.royan.org>). در روایات نیز، راهکارهایی در جهت رفع آن با اتکای علم اهل بیت(ع) به مخزن علم الهی بیان شده است. از این رو، معصومان(ع) دستوراتی جهت تسهیل و تسریع انعقاد نطفه بیان فرموده‌اند که در مضمون فراگیر چگونگی فرزنددار

شدن، به تفصیل بیان گردید. بنابراین، از نگاه ایشان، رفع موانع فرزندآوری؛ یعنی عوامل نگرشی و اقتصادی و جسمانی نسبت به این متغیر، سبب صعود متغیر باروری خواهد شد. در نمودار درختی ذیل، دستاوردها و راهکارهای مستخرج از روایات جهت حل مسئله کاهش فرزندآوری ارائه خواهد شد. بدون شک، کاربرست راهکارهای ارائه‌شده، نقش به سزایی در حل مسئله مورد پژوه خواهد گذاشت.

نمودار ۵. راهکارهای حل مسئله کاهش جمعیت

نتیجه‌گیری

باروری و فرزندآوری، به عنوان یکی از متغیرهای مهم جمعیتی، بر نرخ جمعیت اثرگذار است. با توجه به بحران کاهش جمعیت، پژوهش حاضر با کاربرست تحلیل محتوای گنجینه تراث‌پژوهی امامیه و استقصای کامل روایات مرتبط در کتاب کافی، به راهکارهایی در جهت فزونی جمعیت و ترغیب به باروری دست یافته است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که الگوی ایجاد نگرش مثبت نسبت به فرزندآوری، به عنوان مهم‌ترین عامل با درصد بسامد بالای مضامین مستخرج از روایات، ایفاگر نقش اصلی حل مسئله کاهش جمعیت است. این الگوواره با دو متغیر مثبت‌نگری به فرزندآوری و درک نیاز با توجه به مضامین مستخرج از روایات معصومان (ع) از جمله فرزند دوستی و تبیین برکات فرزند در خانواده و اجتماع حاصل می‌شود. تبیین شناختی و آگاهی‌بخشی افراد در زمینه فرزندآوری، بیان آثار مثبت حضور فرزندان در محیط خانواده در حصول بهره‌های دنیوی و اخروی و تبیین برکات فرزندآوری در اقتدار ملی در عرصه اجتماعی تا حد زیادی بر نگرش مثبت افراد به فرزندآوری اثرگذار است. همچنین، علاوه بر رویکرد ایجاد

با ایجاد نگرش مثبت، ضرورت دارد با عوامل بازدارنده نیز مقابله شود. در دیدگاه اهل بیت (ع)، تصحیح نگرش منفی نسبت به فرزندآوری، تغییر نگره مادی به نگره توحیدی، بیان توصیه‌هایی در زمینه اصلاح الگوی مصرف، کاربست تدابیر فردی و حکومتی در حل مشکلات اقتصادی و رفع موانع جسمی و نازایی، از جمله مسائل مطرح در ارائه راهکار رفع موانع فرزندآوری است.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم. (۱۳۷۳). ترجمه: ناصر مکارم شیرازی. چاپ دوم، دار القرآن الکریم.
- نهج البلاغه. (۱۴۱۴)، تدوین: شریف الرضی، محمد بن حسین، تحقیق: صبحی صالح، هجرت.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۹۷). ثواب الاعمال و عقاب الاعمال. ترجمه: علی اکبر غفاری، صدوق.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۱۳). من لایحضره الفقیه. تحقیق: علی اکبر غفاری، چاپ دوم، دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). لسان العرب. چاپ سوم، دار الفکر.
- ابوالفتح رازی، حسین بن علی. (۱۴۰۸). روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن. بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- باردن، لورنس. (۱۳۷۴). تحلیل محتوا. ترجمه: ملیحه آشتیانی و محمد یمینی‌دوزی، دانشگاه شهید بهشتی.
- بغوی، حسین بن مسعود. (۱۴۲۰). معالم التنزیل فی تفسیر القرآن. دار احیاء التراث العربی.
- ترکیان ولشانی، صاحب‌جان؛ زمانی علویجه، فرشته؛ حیدری، زهرا و شوشتری‌مقدم، الهه. (۱۳۸۹). فرزندآوری: عوامل سوق‌دهنده و بازدارنده. پایش، ۱۸(۳)، پیاپی: ۲۴۹-۲۴۱.
- جانی‌پور، محمد و شکرانی، رضا. (۱۳۹۲). رهاوردهای استفاده از روش «تحلیل محتوای کمی» در فهم احادیث. پژوهش‌های قرآن و حدیث، ۴۶(۲)، ۵۷-۲۷.
- <https://doi.org/10.22059/jqst.2014.50095>
- حاجی، حمزه و مهدی مهریزی. (۱۳۹۲). واکاوی قلمرو حدیث و حجیت بیانات آن در حوزه‌های مختلف. کتاب قیم، ۳(۲)، پیاپی: ۹، ۱۸۵-۲۰۹.
- حرعاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹). تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة. مؤسسه آل‌البیت (ع).
- خانجانی، مهدی و کارگر، بهمن. (۱۴۰۱). نقش جمعیت در تولید قدرت ملی و ارتقاء اقتدار ملی. مطالعات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، ۸(۴)، پیاپی: ۱۷، ۵۴-۳۵.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.27831914.1401.8.4.2.1>
- خویی، سید ابوالقاسم. (۱۴۰۹). معجم رجال حدیث و تفصیل طبقات رواة. دفتر آیت‌الله خویی (ره).
- دهقان‌ده‌جمالی، حسن. (۱۳۹۶). فرزندآوری و افزایش جمعیت ازدیگاه قرآن و اهل‌بیت (ع). مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، ۷(۲۹)، ۱۴۷-۱۷۰.
- دشتی، محمد. (۱۳۷۶). معارف نهج البلاغه. مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع).
- رمضانخانی، علی؛ کبودی، مرضیه؛ منوچهری، هومان؛ حاجی‌زاده، ابراهیم و حقی، مرجان. (۱۳۹۲). الگوی تصمیم‌گیری فرزندآوری: یک مطالعه کیفی. پایش، ۱۲(۵)، ۵۱۵-۵۰۵.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.16807626.1392.12.5.7.4.505-515>
- رفیعی مقدم، فاطمه و فتحی آشتیانی، علی. (۱۳۹۹). کشف عوامل بازدارنده زوجین از فرزندآوری در دهه اخیر (مرور ساختارمند). نشریه فرهنگی - تربیتی زنان و خانواده، ۱۵(۴)، پیاپی: ۵۳، ۱۷۵-۱۵۵.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26454955.1399.15.53.7.2.175-155>
- سیوطی، جلال‌الدین. (۱۴۰۴). الدر المنثور فی تفسیر المأثور. کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی (ره).
- شیخی، محمدتقی. (۱۳۷۷). مبانی و مفاهیم جمعیت‌شناسی. شرکت سهامی انتشار.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۴۱۷). المیزان فی تفسیر القرآن. چاپ پنجم، دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل‌بن‌حسن. (۱۳۷۲). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن. چاپ سوم، ناصر خسرو.
- طبرسی، حسن بن فضل. (۱۴۱۲). مکارم الاخلاق. چاپ چهارم، الشریف الرضی.
- طریحی، فخرالدین. (۱۳۷۵). مجمع‌البحرین. چاپ سوم، کتابفروشی مرتضوی.
- طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). التبیان. دار احیاء التراث العربی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷). تهذیب الاحکام. تحقیق حسن موسوی خرسان، دار الکتب الاسلامیه.
- عترت‌دوست، محمد. (۱۳۹۰). اخلاق در جنگ: تحلیل محتوای مکاتبات امام علی (ع) و معاویه، دانشگاه امام صادق (ع).
- فراهیدی، خلیل‌بن‌احمد. (۱۴۱۰). العین. چاپ دوم، هجرت.
- فضل‌الله، سیدمحمدحسین. (۱۴۱۹). من وحی القرآن. چاپ دوم، دار الملائک.
- قمی‌مشهدی، محمد بن محمد رضا. (۱۳۶۸). کنزالدقائق و بحر الغرائب. وزارت ارشاد.

- قمی، عباس. (۱۴۱۴). سفینه البحار. اسوه.
- کاظم‌نژاد، انوشیروان؛ غلامی‌فشارکی، محمد؛ صمدی، ساره و گیلائی، ندا. (۱۳۹۴). تعیین عوامل مؤثر بر گرایش به فرزندآوری در پرسنل نیروی انتظامی تهران بزرگ. طب انتظامی، ۴(۳)، پیاپی: ۱۴، ۲۰۱-۲۰۸. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22286241.1394.4.3.1.3>
- کریندروف، کلوس. (۱۳۸۷). مبانی روش‌شناسی تحلیل محتوا. ترجمه هوشنگ نانینی، روش.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۲۹). الکافی. تحقیق: علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، دار الحدیث.
- مؤسسه ملی تحقیقات سلامت جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۸). وضعیت نرخ باروری در ایران. بی‌نا.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۴). مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول. تحقیق: سیدهاشم رسولی محلاتی، دار الکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). بحار الانوار. چاپ دوم، دار احیاء التراث العربی.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۶). ملاذ الاختیار فی فهم تهذیب الاخبار. تحقیق: مهدی رجائی، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی (ره).
- مجلسی، محمدتقی. (۱۴۰۶). روضة المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه. مؤسسه اسلامی کوشانپور.
- محلی، جلال‌الدین و سیوطی، جلال‌الدین. (۱۴۱۶). تفسیر جلالین. مؤسسه النور للمطبوعات.
- مدرس، محمدتقی. (۱۴۱۹). من هدی القرآن. دار محبی الحسین.
- مردیان، محسن؛ اینانلو، سلیمان و میرحسینی، وحید. (۱۳۹۷). پوش محیطی مؤلفه جمعیتی جمهوری اسلامی ایران در راستای تحکیم اقتدار و امنیت ملی. فصلنامه علمی امنیت ملی، ۸(۳)، پیاپی: ۲۹، ۵۹-۸۶.
- موقر، ام‌البنین؛ قاسمی، محمد؛ علاء‌المحدثین، جواد و شبابی، مهریار. (۱۴۰۱). معیارهای نقد، تصحیح، تحقیق و تعلیق حدیث از دیدگاه استاد علی‌اکبر غفاری (ره). پژوهش‌های قرآن و حدیث، ۵۵(۱)، ۱۸۳-۲۰۳. <https://doi.org/10.22059/jqst.2022.334176.669876>
- میرهاشمی، زهراسادات و جلیلی کلهری، طاهره. (۱۳۹۶). تبیین و بررسی دیدگاه‌های مستنبط از آیات و روایات در مورد سیاست راهبردی تکثیر موالید و افزایش جمعیت در اسلام. مطالعات زن و خانواده، ۵(۲)، پیاپی: ۱۰، ۱۵۳-۱۹۲. <https://doi.org/10.22051/jwfs.2017.9418.1127>
- نتوندروف، کیمبرلی‌ای. (۱۳۹۵). راهنمای تحلیل محتوا، ترجمه حامد بخشی و وجهه جلالیان بخشنده، جهاد دانشگاهی.
- یاوریان بائی، محمد؛ حلیمی جلودار، حبیب‌الله و باعزت، فرشته. (۱۳۹۹). تأثیر دین‌داری والدین بر روی نگرش آنها نسبت به فرزندآوری. مطالعات زن و خانواده، ۸(۴)، پیاپی: ۱۹، ۱۰۳-۱۲۱. <https://doi.org/10.22051/jwfs.2020.32670.2509>

References

- The Holy Quran*. (1994). (translated by Nasser Makarem Shirazi). Dar al-Quran al-Karim.
- Nahj al-Balaghah*. (1994). (compiled by Sharif al-Radi, Mohammad bin Hossein And edited by Subhi al-Salih). Hijrat. [In Arabic]
- Abu al-Futuh Razi, Hossein bin Ali. (1987). *Rawdh al-Jinan wa Ruh al-Jinan fi Tafsir al-Quran*. Islamic Research Foundation. [In Persian]
- Baghawi, Hossein bin Mas'ud. (1999). *Ma'alim al-Tanzil fi Tafsir al-Quran*. Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]
- Bardin, Laurence. (1995). *Content Analysis* (translated by Maliheh Ashtiani and Mohammad Yamani-Duzi). Shahid Beheshti University. [In Persian]
- Dashti, Mohammad. (1997). *Ma'aref-e Nahj al-Balaghah*. Research Institute of Amir al-Mu'minin. [In Persian]
- Dehghan Dehjamali, Hassan. (2017). Childbearing and Population Growth from the Perspective of the Quran and the Ahl al-Bayt. *Interdisciplinary Studies of Strategic Knowledge*, 29(29), 147-170. [In Persian]
- Delaney, T. (2004). *Classical social theory: investigation & application*. Upper saddle river: Person/ Prentice Hall.
- EtratDoost, Mohammad. (2011). *Ethics in War; Content Analysis of Imam Ali's and Muawiyah's correspondence*. Imam Sadiq University. [In Persian]
- Fazlollah, Sayyid Mohammad Hossein. (1998). *Min Wahi al-Quran* (2nd edition). Dar al-Malak. [In Arabic]
- Farahidi, Khalil bin Ahmad. (1989). *Al-'Ayn* (2nd edition). Hijrat. [In Arabic]
- Haji, Hamzeh, & Mehrizi, Mahdi. (2013). An Investigation into the Scope of Hadith and the Authority of Its Statements in Various Fields. *Ketab-e Qayyim*, 9(3), 185-209. [In Persian]
- Hor al-'Amili, Mohammad bin Hassan. (1988). *Tafsir Wasa'il al-Shi'ah ila Tahsil Masa'il al-Shari'ah*. Institute of Al al-Bayt. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Mohammad bin Ali. (1992). *Man La Yahduruhu al-Faqih* (2nd edition) (edited by Ali-Akbar Ghaffari). Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Ibn Babawayh, Mohammad bin Ali. (2018). *Thawab al-A'mal wa 'Iqab al-A'mal* (translated by Ali-Akbar Ghaffari). Sadouq. [In Persian]

- Ibn Manzour, Mohammad bin Mukarram. (1994). *Lisan al-Arab* (3rd edition). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Janipour, Mohammad, & Shokrani, Reza. (2013). Achievements of Using “Quantitative Content Analysis” Method in Understanding Hadiths. *Researche in Quran & Hadith*, 46(2), 27-57. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/jqst.2014.50095>
- Kazemnejad, Anoushirvan, Gholami-Fesharki, Mohammad, Samadi, Sareh, & Gilani, Neda. (2015). Determining the Factors Affecting the Tendency to Childbearing in the Personnel of the Greater Tehran Police Force. *Tebbe Entezami*, 4(3), 201-208. [In Persian] <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22286241.1394.4.3.1.3>
- Khanjani, Mahdi, & Kargar, Bahman. (2022). The Role of Population in the Production of National Power and the Promotion of National Authority. *State Studies of Contemporary Iran*, 8(4), 35-54. [In Persian] <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.27831914.1401.8.4.2.1>
- Khoe'i, Sayyid Abu al-Qasim. (1988). *Mu'jam Rijal al-Hadith wa Tafsir Tabaqat al-Ruwat*. Studies Office. Ayatollah Khoei. [In Arabic]
- Krippendorff, Klaus. (2008). *The Fundamentals of Content Analysis Methodology* (translated by Houshang Na'ini). Roshd. [In Persian]
- Kulayni, Mohammad bin Ya'qoub. (2008). *Al-Kafi* (edited by Ali-Akbar Ghaffari and Muhammad Akhundi). Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Mahalli, Jalal al-Din, & Suyouti, Jalal al-Din. (1995). *Al-Jalalayn Interpretation*. Al-Nur li al-Matbu'at. [In Arabic]
- Majlisi, Mohammad Baqir. (1982). *Bihar al-Anwar* (2nd edition). Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]
- Majlisi, Mohammad Baqir. (1983). *Mir'at al-'Uqul fi Sharh Akhbar Al al-Rasul* (edited by Sayyid Hashim Rasuli Mahallati). Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Majlisi, Mohammad Baqir. (1985). *Maladh al-Akhyar fi Fahm Tahdhib al-Akhbar* (edited by Mahdi Raja'i). Ayatollah Mar'ashi Najafi Library. [In Arabic]
- Majlisi, Mohammad Taqi. (1985). *Rawdhat al-Muttaqin fi Sharh Man La Yahduruhu al-Faqih*. Islamic Institute of Kushanpour. [In Arabic]
- Mirhashemi, Zahra Sadat, & Jalili Kalhori, Tahereh. (2017). Explanation and Examination of the Views Inferred from Verses and Narrations Regarding the Strategic Policy of Increasing Birth Rate and Population Growth in Islam. *Journal of Woman and Family Studies*, 5(2), 153-192. [In Persian] <https://doi.org/10.22051/jwfs.2017.9418.1127>
- Modarresi, Mohammad Taqi. (1998). *Min Huda al-Quran*. Dar Muhibbi al-Hosseini. [In Arabic]
- Moradian, Mohsen, Inanloo, Soleiman, & Mirhosseini, Vahid. (2018). Environmental Scanning of the Demographic Component of the Islamic Republic of Iran in Line with Strengthening National Authority and Security. *National Security Quarterly*, 8(29), 59-86. [In Persian]
- Movaqqar, Umm al-Banin, Qasemi, Mohammad, Al al-Mohaddethin, Javad, & Shababi, Mehriyar. (2022). Criteria for Criticism, Correction, Verification and Annotation of Hadith from the Perspective of Master Ali-Akbar Ghaffari (ra) with Emphasis on Jami' al-Madarik. *Research in Quran & Hadith*, 55(1), 183-203. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/jqst.2022.334176.669876>
- National Institute for Health Research of the Islamic Republic of Iran. (2019). *The Status of Fertility Rate in Iran*. Unpublished. [In Persian]
- Neuendorf, Kimberly A. (2016). *Content Analysis Guidebook* (translated by Hamed Bakhshi and Vajieh Jalalian Bakhshandeh). Jahad Daneshgahi. [In Persian]
- Qomi Mashhadi, Muhammad bin Mohammad Reza. (1989). *Kanz al-Daqa'iq wa Bahr al-Ghara'ib*. Ministry of Guidance. [In Arabic]
- Qomi, Abbas. (1994). *Safinat al-Bihar*. Osveh. [In Arabic]
- Rafiei Moghadam, Fatemeh, & Fathi Ashtiani, Ali. (2020). Identifying the Deterrents of Couples from Childbearing in the Recent Decade (A Structured Review). *Journal of Cultural-Educational Women and Family*, 15(53), 155-175. [In Persian] <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26454955.1399.15.53.7.2>
- Ramezankhani, Ali, Kaboudi, Marzieh, Manouchehri, Hooman, Hajizadeh, Ebrahim, & Haghi, Marjan. (2013). The Pattern of Childbearing Decision-Making: A Qualitative Study. *Payesh*, 12(5), 505-515. [In Persian] <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.16807626.1392.12.5.7.4>
- Sheikhi, Mohammad Taqi. (1998). *Principles and Concepts of Demography*. Enteshar Joint Stock Company. [In Persian]
- Suyouti, Jalal al-Din. (1983). *Al-Durr al-Manthur fi Tafsir al-Ma'thur*. Ayatollah Mar'ashi Najafi Library. [In Arabic]
- Tabarsi, Fazl bin Hassan. (1993). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Quran* (3rd edition). Nasser Khosrow. [In Arabic]

- Tabarsi, Hassan bin Fazl. (1991). *Makarim al-Akhlaq* (4th edition). Al-Sharif al-Radi. [In Arabic]
- Tabataba'i, Sayyid Mohammad Hossein. (1996). *Al-Mizan Interpretation* (5th edition). Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Turaihi, Fakhr al-Din. (1996). *Majma' al-Bahrayn* (3rd edition). Mortazavi Bookstore. [In Arabic]
- Torkian Valashani, Sahebjan, Zamani Alavijeh, Fereshteh, Heydari, Zahra, & Shoushtari-Moghaddam, Elaheh. (2010). Childbearing: Driving and Inhibiting Factors. *Payesh*, 18(3), 241-249. [In Persian]
- Tousi, Mohammad bin Hassan. (1986). *Tahdhib al-Ahkam* (edited by Hassan Mousavi Khirsan). Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Tousi, Mohammad bin Hassan. (n.d.). *Al-Tibyan*. Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]
- Werner, Jon M., DeSimone, Randy L. (2011). *Human Resource Development* (6th International Edition). South-Western, Cengage Learning.
- Yavarian Ba'i, Mohammad, Halimi Jelodar, Habibollah, & Baezzat, Fereshteh. (2020). The Effect of Parents' Religiosity on Their Attitude Towards Childbearing. *Journal of Woman and Family Studies*, 8(4), 103-121. [In Persian] <https://doi.org/10.22051/jwfs.2020.32670.2509>
- Yong, H-l. (2000). Education-married women's participation rate fertility & economic growth. *Journal of Economic Development*, 25, 18-101.